

UJVÁRY GÁBOR

Amikor a kultúra a politika fölé kerekedett...

– Gerevich Tibor és a Római Magyar Akadémia –

1932 novemberében Gömbös Gyula miniszterelnök első hivatalos külföldi útja az Örök Városba vezetett. Programon kívül és mindenféle előzetes bejelentés nélkül ellátogatott a Palazzo Falconieribe, a Collegium Hungaricum otthonába is. Sajtófőnökének, Antal Istvánnak jóval későbbi, de minden bizonnyal szavahihető emlékezései szerint: „Szinte megütközéssel beszélte el, hogy míg az intézet egyik emeletén a művésznövendékek félig vagy sehogyan sem felöltözött női modellekkel hancúroztak, a fölöttük lakó kispapok zavartan és méltatlankodva igyekeztek elmélyülni a breviáriumukban. Nem éppen épületes környezet a papnövendékek számára. Az intézet igazgatóját pedig késő délben a fürdőszobájában találta a miniszterelnök. Van fogalmatok: XIII. Leó pápa – illetve akkor még Pecci Gioacchino Vincenzo kardinális – hatalmas márványoszlopos és márványmedencés fürdőmedencéjének langyos vizével locsolgatta a maga nem éppen esztétikus formájú »bájait«. Tudtuk, hogy ettől a perctől kezdve Gerevich Tibornak még a nevét sem lehet kiejteni előtte.”

Gömbös Gyula bizonyára nem találta hangulatosnak, és nem tartotta szórakoztatónak ezt a meglehetősen valóságsgazú helyzetet, az emelkedettséget és a földhözragadtságot egyszerre tükröző, a Francesco Borromini tervezte palota szelleméhez azonban nagyon is illő barokk életképet. Megjelenik minden ezen a freskón: a pucér modellekkel, mint nimfákkal enyeltető művészcsemeték, égbe révedő, imáikba merülő papnövendékek, és végül az elhízott, élvhajász Bacchus, a Gonosz megtestesítője. Azaz a mit sem sejtve boldogan lubickoló Gerevich Tibor. Aki – Gömbös szerint – nem való ebbe a térbe. Kilóg a környezetéből, nem illik a csupa-márvány fürdőhelyiségbe. De a Collegium Hungaricumba se. Abba az épületbe, ahonnan Pecci bíboros 1878-ban a pápaválasztásra indult, hogy aztán XIII. Leóként a XX. század végének és a XXI. század első három esztendejének nagyhatalmú egyházfőjeként váljon ismertté. Mit keres akkor itt egy bohém és felelőtlen tudós? – kérdezhetette a protestáns miniszterelnök a mélyen hívő, katolikus – kiváló egyházi kapcsolatokkal bíró – Gerevichre utalva.

A miniszterelnök haragját érzékelve azt gondolhatnánk, hogy Gerevich Tibor ezután semmilyen szerepet sem játszott a Római Akadémiává átkeresztelt Collegium Hungaricumban, általánosabban az olasz–magyar kulturális külkapcsolatok alakításában.

Mégsem így történt. (Húsz, harminc vagy negyven évvel később bizonyára így történt volna.) A XX. század egyik legnagyobb művészettörténésze, miniszterelnöki neheztelés ide vagy oda, a továbbiakban is meghatározta a magyar művészettörténetet és a magyar művészek olaszországi – tágabban: európai – bemutatkozási lehetőségeit. Hogyan tudta ezt elérni, miként szerelhette le a politikát több alkalommal is a művészeti és a tudományos hozzáértés?

Gerevich Tibor (1882–1954)

Az 1895-ben Fraknoi Vilmos alapította, 1913-ban a Magyar Tudományos Akadémia kezelésébe került Római Magyar Történeti Intézet az első világháború kitörése, majd Olaszországnak 1915-ben az Antant melletti háborúba lépése következtében beszüntette működését. Az öszirózsás forradalom után a nemzetközileg elszigetelt magyar köztársasági kormányzat már 1919 januárjában úgy vélte, hogy kulturális és politikai szempontból egyaránt szükséges a Római Magyar Történeti Intézet újjáalakítása. Ekkor merült föl először Gerevich Tibor római kiküldetésének terve. Tudták róla, hogy fiatalemberként, magyar állami ösztöndíjjal, hosszabb időt töltött Olaszországban. Itt kötött életre szóló barátságot a nagy hatalmú, később államtitkári rangban dolgozó tudóssal, Arduino Colasantival, az olasz állami gyűjtemények főfelügyelőjével, akivel közös tanulmányt is írtak.

Gerevich 1919 eleji római igazgatói kinevezése meghiúsult ugyan – ráadásul a trianoni békeszerződés következtében a Római Magyar Történeti Intézet épülete

is olasz állami tulajdonba került –, de 1922 nyarán ismét Rómában találjuk őt. Ezúttal már valóban hivatalos kormánykiküldöttként, a Római Magyar Történeti Intézet visszaszerzéséért harcolva. Római föllépése és stratégiája pedig igencsak sikeres volt. A külpolitika és a kultúrdiplomácia – Bethlen István miniszterelnök és Klebelsberg Kunó kultuszminiszter kiváló kapcsolatai révén a húszas években megvalósuló – harmonikus együttműködését bizonyította. (Igaz, hogy az ő esetében nyilvánvaló volt a külügy- és a kultuszminisztérium hasonló céljainak és hatásos kooperációjának oka. Hiszen a külügyminisztérium politikai hírszerző osztályát akkoriban a testvéröccse, Gerevich Zoltán vezette...)

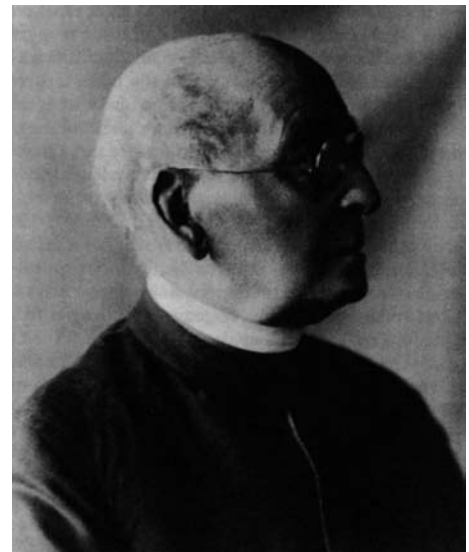
Gerevich Tibor rendkívül ügyes, intrikákba is szívesen bocsátkozó taktikájának és a legfelső olasz politikai vezetésig – egészen Mussoliniig – nyúló, kiváló „kapcsolati hálójának” eredményeként a magyar állam 1922 augusztusában ellenszolgáltatás nélkül visszakapta a korábban a Római Magyar Történeti Intézet otthonál szolgáló Fraknoi-villát. A tárgyalásokon bizonyára komoly szerepet játszott Gerevich sokak által emlegetett szónoki tehetsége is. A debatteri készsége kapcsán legtöbbször felidézett történet Ipolyi Arnold rendkívül becses és értékes hagyatékához (az esztergomi Keresztény Múzeum későbbi törzanyagához) kötődik, amelyet Gerevich a románok bevonulása előtt, 1919. január elején menekített Nagyváradról Budapestre. A párizsi Jóváételi Bizottság előtt folytatott hároméves nemzetközi pereskedést a gyűjtemény tulajdonjogáról végül – nem utolsósorban Gerevichnek köszönhetően – 1926-ban Magyarország nyerte meg. Mikor román tárgyalópartnere a győztesek jogán követelte vissza a hagyatékot, Gerevich csak annyit jegyzett meg: „Uram, Ön a háború végéig az Osztrák-Magyar Monarchia főhadnagya volt. Akkor most ki is győzött?”

Gerevich kultúrdiplomáciai tevékenységének hamarosan megvolt az egyéni hasznot hozó gyümölcse: 1923 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia jelölése alapján ő lett az általa visszaszerzett Római Magyar Történeti Intézet igazgatója. E minőségében csak az év kisebb részét töltötte Rómában, általában négy-öt hónapot. (A későbbiekben ellene fölhozott vádakban éppen ez volt az egyik legnyomósabb érv.) E néhány hónap során viszont a Történeti Intézetet Róma külföldi intézetei között ismertté és megbecsültté tette, magyar állami ösztöndíjasainak tudományos munkáját élénk figyelemmel kísérte és irányította. Nevelési módszere egyszerű, de annál hatásosabb volt. Arra biztatta a kikerülő fiatalokat, hogy ottlétük kezdetekor ne elsősorban a kutatással és az elvont tudományos kérdésekkel foglalkozzanak, hanem igyekezzenek minél jobban megismerni és élvezni az olasz életet. Úgy, ahogy ő is teszi. Supka Magdolna így emlékezett Gerevich tanácsaira: „Mielőtt [Rómába] elutaztam, a professzor ezt mondta: Eszébe ne jusson a könyvtárakat bújni, azt be lehet utólag is hozni. Nézze az életet. Az utcát. Üljön be kiskocsmákba, beszélgessen az emberekkel. Akit nem érdekel az olasz élet, az ne menjen olasz szakos művészettörténésznek.” Maga Gerevich pedig így írt az ösztöndíjasokról 1924 tavaszán: „Járatom őket múzeumba, képtárba, hova azonban két hétig nem engedtem őket, hogy séta közben, spontán ismerked-

jenek meg előbb a műemlékekkel, s nem elskatulyázva; betértünk a templomokba, hogy eredeti helyükön lássák előbb a képeket, s ne higgyék, hogy a festészet a képtárak kedvéért van.”

Gerevich elképzeléseit főként azok a társai osztották, akik – hozzá hasonlóan – már fiatalon komoly tudományos eredményeket értek el, és a Klebelsberg Kunó irányította magyar kultúrpolitika alakításában is fontos szerepet kaptak. Többnyire az Eötvös Collegium „nagy nemzedékéhez” tartoztak, Gerevichsel nagyjából egyidősek és általában konzervatív reformerek voltak. 1918–1919-es

Fraknoi Vilmos történész-püspök

Klebelsberg Kunó kultuszminiszter

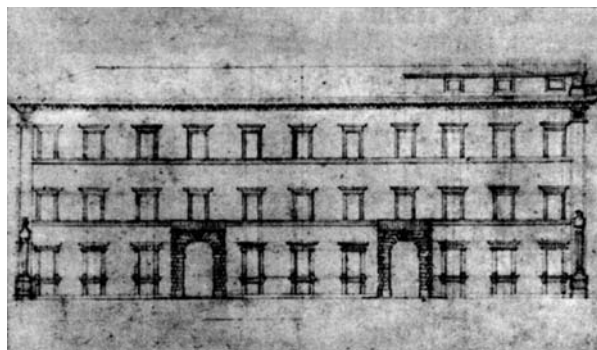
A Palazzo belső tere, a földszint és az első emelet

„forradalmár” kortársaitól eltérően nem a társadalom megváltoztatása, hanem szakmájuk megújítása volt a fő céljuk. Helyet követeltek maguknak, igyekeztek elfoglalni a jórészt még az idősebb nemzedék birtokolta kulcspozíciókat. Talán a legszembetűnőbbben éppen a külföldi magyar intézetek esetében sikerült ezt elérniük. Rómában Gerevich és később Koltay-Kastner Jenő, Berlinben Gragger Róbert, majd Farkas Gyula, Bécsben Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc és Miskolczy Gyula (utóbbi kettő később az ottani Történeti Intézet igazgatója) – valamennyien az Eötvös Collegium diákjai voltak. Mindnyájan 1882 és 1894 között születtek, 1904 és 1919 között végeztek, s viszonylag fiatalon futottak be karriert. A náluk néhány esztendővel idősebb Klebelsberg Kuno rájuk építette nagyravágyó és részben meg is valósult elitképzési programját és kulturális külpolitikáját. A velük egykorú, szinte mindegyükkel barátságot ápoló Hóman Bálint pedig könyvtár-, majd múzeumigazgatóként, illetve a kultusztárca vezetőjeként ugyanígy bízott bennük.

Gerevich Római Magyar Történeti Intézeti igazgatóságát – jórészt a „nemzedéki viták” következtében – többen is megkérdőjelezték. 1924-ben a budapesti tudományegyetem bölcsészkarja is csak azzal a megszorítással támogatta nyilvános rendes egyetemi

tanári címre való felterjesztését, ha kinevezése esetén megválna a Római Magyar Történeti Intézet vezetői posztjától, amit ez év őszi kinevezése után nem sokkal Gerevich be is jelentett. Ezt azonban – nyilván kettejük előzetes egyeztetése alapján – Klebelsberg nem fogadta el, sőt, az 1925/26. tanév második félévére szabadságot adott Gerevichnek, ami komoly felzúdulást váltott ki a karban. 1925 áprilisában a bölcsészkar ülésén bemutatták a kultuszminiszter levelét, „melyben Gerevich Tibornak hozzá intézett kérvényére a római magyar történeti intézeti igazgatói megbízatásáról történt lemondását elfogadja, azonban további intézkedésig megbízza őt az intézet ideiglenes vezetésével és felügyeletével, oly módon, hogy ennek a megbízatásnak akként tegyen eleget, hogy az egyetemi tanszékéből folyó teendőivel összeegyeztethető legyen.” Erre a „fából vaskarikára” megoldásra a fakultás olyan határozatot fogadott el, miszerint Gerevich „szept. 1-től kezdve kizárólag a karunkon levő keresztény archeológiai tanszékkel járó teendőinek éljen”. Bár ez nem történt meg,

A Palazzo Falconieri homlokzata Borromini tervei alapján

© fotók: A Százéva magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában című kötet képanyaga, HG & Társa Kiadó, Budapest

A palota belső homlokzata

a két stallum összeférhetetlensége többet már nem került szóba a kari tanácsulésen. Gerevich a tanszék és a római intézet élén egyaránt megtartotta a helyét. Elsősorban nyilván amiatt tehette ezt, mert a külföldi magyar intézeteket felügyelő miniszter, a „Klébi” terveiben Róma kitüntetett szerepet kapott.

Klebsberg Gerevichhez, de a húszas években még a legtöbb nyugat-európai politikai elemzőhöz hasonlóan is lelkesedett Mussoliniért, a gyorsan fejlődő, megújulni látszó, fasiszta Olaszországért. Bécsben és Berlinben a „magyar kultúra külföldi őrszemeiként” 1924-ben indultak a miniszter elítélési céljait szolgáló és a legjobb értelemben vett kulturális propagandát megvalósító Collegium Hungaricumok. A következő helyszín mind Klebsberg, mind pedig Gerevich elképzeléseiben Róma volt. Nem véletlenül, hiszen Magyarországot a legfontosabb nyugat-európai szellemi hatások egész történelme folyamán a német és az osztrák tartományok, valamint Itália felől érték, általában Bécs közvetítésével. Természetesen Párizs sem maradhatott ki e sorból: ott is tervezték Collegium Hungaricum alapítását. Végül azonban „csak” egy tanulmányi központ jött létre 1927-ben, mivel a gazdasági világválság következtében ezt nem sikerült tovább fejleszteni.

A római Collegium Hungaricum alapítása politikai szempontból is fontos volt. A húszas évek közepén ugyanis Olaszország volt az első olyan állam, amely Magyarország revíziós céljainak legalább részbeni jogosságát elismerte, s ezáltal lehetővé tette, hogy Magyarország kitörjön korábbi külpolitikai elzártságából. Gerevich számára pedig művészetpolitikai elképzeléseinek követésére kínált kedvező alkalmat a Történelmi Intézettel szemben már nem csak historikusokat, hanem egyéb tudománysszakok képviselőit, mindenekelőtt művészeket fogadó Collegium létrehozásának eszméje. Hitvallása szerint ugyanis – ahogyan azt P. Szűcs Julianna találóan megfogalmazta – a modern művészet menny-föld-pokol hármasságában az avantgárdtól, különösen annak legmegvetettebb szláv és germán változataitól, a francia impresszionistákon keresztül vezetett az út az „új olaszokig”. Azaz az alvilágból a Paradisóba. A húszas években „futtatott” olasz művészek egyáltalán nem voltak konzervatívnak nevezhetők, mégis bőségesen élvezték az állam támogatását. Forma- és színviláguk legalább olyan távol állt a XIX. század második felében megrekedt Klebsbergétől (aki egyik kedvenc festőjének a legfeljebb derék kismesternek nevezhető Dudits Andort vallotta), mint Gereviché az avantgárdokétól. Ennek ellenére – és éppen ez jelzi a miniszter államférfiúi nagyságát – Klebsberg hagyta magát meggyőzni: a politikus készséggel hátrált

Parnasszus. Borromini stukkójával keretezett freskó

meg a szakember előtt. Sőt, támogatta, hogy Gerevich művészeti elképzelései minél teljesebben megvalósuljanak. Ennek köszönhető a két világháború közötti magyar képzőművészet egyik legtöbbet tárgyalt, ám egységes stílusjegyeket alig-alig fölmutató irányzatának, a római iskolának a létrejötté.

Gerevich már 1927 elején örömmel újságolta, hogy a római Collegium Hungaricum céljaira megtalálta a megfelelő épületet, a Francesco Borromini tervezte csodás barokk palotát, a Palazzo Falconierit. Ennek megszerzésére szolgáltatott alkalmat Klebsberg

1927. márciusi hivatalos római látogatása, amely – Gerevich hathatós segítségével – Bethlen István közelgő olaszországi utazását készítette elő, és a Collegium Hungaricum alapítását célozta. „Jelenlegi utazásomnak egyik főcélja az – mondotta Klebelsberg a római egyetem aulájában 1927. március 16-án, tiszteletbeli doktorrá avatásakor –, hogy ez intézménynek oly Collegium Hungaricummal való kifejlesztését megtárgyaljam, mely nemcsak a múlttal foglalkozik, hanem az eleven jelent keresi, és a magyar ifjúságot ide vezeti ebbe a fascizmus által csodálatos pezsgésbe hozott olasz életbe.”

Végül 1927. szeptember 12-én – Mussolini személyes közbenjárására igen kedvező feltételekkel – sikerült a Palazzo Falconerit az újonnan alapítandó római Collegium Hungaricum számára megszerezni. Klebelsberg miniszteri működése egyik legszebb napjának nevezte ezt az eseményt. Ő biztosította a politikai háttérrel, ő szerezte meg mindehhez a kormány, azon belül a pénzügyminiszter jóváhagyását. Ugyanakkor Gerevich volt a kivitelező: az előnyös feltételek az ő kapcsolatainak és tárgyalókészségének voltak köszönhetőek. Mivel anyagi okokból nem lehetett egyszerre több magyar intézményt fenntartani Rómában, az általa vezetett Történeti Intézet is a Falconeri-palotába költözött. A Collegium Hungaricum kialakításával pedig szintén őt bízta meg Klebelsberg. Ráadásul Gerevichet – akarata ellenére – az olasz uralkodó 1927. decemberében a római egyetem tanárává nevezte ki, ám ő nem fogadta el e megtiszteltetést.

A Collegium Hungaricum működésének megkezdése után örömmel vállalta el annak kurátorságát, tulajdonképpen igazgatóságát – hivatalosan 1929. októberétől, a valóságban már ez év nyarától. Ugyanekkor indult vizsgálat a Collegium Hungaricum gazdálkodásának ügyében. Ezt Magyary Zoltán, a nemzetközi hírű közigazgatási szakember, a kultuszminisztérium tudománypolitikáért és kulturális külkapcsolatokért felelős osztályának vezetője, 1929. decemberében zárta le. Gerevichet ekkor érte az első igazán komoly támadás – az érveket olvasván részben joggal. Bár meglehetősen gyakorlatias ember volt, s mindig a felszínen tudott maradni, úgy tűnik, a pénzügyekhez valóban nem sokat értett. Másrészt túlértékelte a kapcsolatait, azt gondolta, meggyőző erejével mindent el tud intézni.

Valószínű azonban, hogy Magyary Gerevichcsel szembeni éles kritikájában szerepet játszott a féltékenység is. A saját, minisztériumban betöltött pozícióját veszélyeztette ugyanis Gerevich túlságos önállósága és öntörvényűsége, az olasz–magyar kulturális érintkezést szinte egy személyben irányító tevékenysége.

Magyary sorozatos szabálytalanságokat állapított meg a pénzkezelés terén. Az átalakítást a tervezettnél később kezdték, az arra szánt kereteket jócskán túllépték. Gerevich az engedélyezettől jóval több alkalmazottat foglalkoztatott, a tudományos munkatársaknak, illetve saját budapesti egyetemi tanszékének is (!) előlegeket utalt ki, a minisztérium takarékosagra vonatkozó, határozott utasításait nem követte. Kollégáinak kijelentette, „hogy ezeket a túlkidadásokat ő majd a minisztériumban elintézi.” – „Gerevich azonban – jegyezte meg Magyary – közismerten oly eszes ember, hogy logikai abszurdum azt feltételezni, hogy állandó figyelmeztetések ellenére évek során sem lett volna képes megtanulni azt a számviteli rendet és számadási fegyelmet, amelyet sok kisebb intelligenciájú egyén könnyen megért és pontosan betart.”

Magyary végül kilenc pontos javaslatot tett a Collegium Hungaricum gazdálkodásának és szervezetének újbóli szabályozására. Ennek legfontosabb passzusa szerint: „Gerevich Tibor kurátor különböző

Az 1930-as évfolyam egy csoportja

állásoknak nehezen összeegyeztethető halmozásából kifolyólag az intézet tényleges vezetését ellátni nem tudja. Ő a budapesti egyetem nyilvános rendes tanára, az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, a római Collegium Hungaricum kurátora, és azonkívül hol egyik, hol másik minőségben számos hosszabb külföldi megbízást lát el, ez idő szerint például, mint az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, képeket vitt ki Londonba. Egyetemi előadásait is tehát kénytelen elmulasztani, nemcsak abban az időben, amit Rómában tölt, hanem, mint látjuk, esztergomi állása miatt is. Kétségtelen, hogy Gerevichnek olasz nyelvtudása és kitűnő olaszországi összeköttetései és némely más egyéni tulajdonságai nélkülözhetetlené teszik, hogy őt a magyar–olasz kulturális kapcsolatok szolgálatában felhasználtassék. (sic!) (...) E javaslatban

**A XVII. Velencei Biennálé pavilonja.
Molnár C. Pál festményei előtt Mussolini és Gerevich**

az is benne van tehát, hogy Gerevich Tibor, aki rendszertelenül van lenn Rómában és nem elég ideig, a pedagógiai vezetésbe való avatkozástól is tartózkodjék, illetőleg hatásköre erre nézve kizárassék, s inkább a magyar–olasz kulturális kapcsolatok ápolása és a nem emelendő tiszteletdíjának keretében lehetséges reprezentálás teendőit lássa el.”

Magyary jelentése nyomán 1930 júniusában fontos szervezeti változtatásra került sor a Collegiumban. Klebelsberg Gerevichet – kurátori tisztségének megtartásával – fölmentette az igazgatással járó teendők alól, és Miskolczy Gyulát – aki 1930 őszétől a római egyetemen létesített magyar tanszék nyilvános rendes egyetemi tanára lett – bízta meg ezek ellátásával. Gerevich azonban kurátorként tulajdonképpen Miskolczy fölött állt, s így még mindig nagyon komoly befolyása maradt. Pozíciójának újbóli erősödését jelezte, hogy 1932 márciusában ő maga tett előterjesztést az Intézet gazdálkodásának új alapokra helyezéséről, az ösztöndíjasok számának a kezdeti 50-ről 10–12-re történő drasztikus, de kényszerű csökkentéséről. Egyben javasolta az első emeleti helyiségeknek a vatikáni magyar követség részére történő bérbe adását. A Római Magyar Akadémia 1932 szeptemberében elfogadott szabályrendelete értelmében pedig az intézmény tudományos irányítása is az ő kezébe került vissza, s ő felügyelte a művészek és a művészettörténészek római munkásságát is.

Gerevich takarékoskodást megfogalmazó tervei s azok részbeni megvalósulása után is nyilvánvaló volt, hogy a kultuszminisztériumban a viszonylag nagy költségek ráfordításával fenntartott intézet munkájának hozadékát, a „megtérülést” nem tartották arányosnak a befektetett összegek nagyságával. Ezért került komolyan szóba 1933-ban, majd 1935-ben a csak néhány éve megvásárolt Falconieri-palota eladása is.

1933-ban a – Mussolini kezdeményezésére már korábban megkezdett – nagyszabású római városrendezési terv fenyegetett azzal, hogy a palota egy részét le kell bontani. Gerevich Tibor szerint is nyilvánvalóvá vált, „hogy a négyemeletes Falconieri palota és a mellette levő kétemeletes művészház túlnő a Római Magyar Intézet reális szükségletein.” Emiatt a költségvetési támogatások nagy részét „luxus-jellegű kiadásokra kell fordítani, s így a tulajdonképpeni céljától, az ösztöndíjasok kiképzésétől, az Intézet tudományos és művészeti munkájától elvonni, már olyan mértékben, ami veszélyezteti az Intézet szellemi teljesítőképességét.” Tovább rontotta a helyzetet, hogy a korábbi fenntartásokat félretéve „az intézet nagyszámú szabad helyiségeit penziószerűen használták ki. (...) Ez egész szokatlan a római külföldi intézeteknek szinte parnasszusian izolált és emelkedett életmódjához képest (...). Szinte gondviselésszerűen jött az épület részbeni lebontásának, nézetem szerint nehezen elhárítható körülménye, mintha megmutatná az utat, amelyen a Római Magyar

Domanovszky Endre, *Jairus lányának feltámasztása*, 1929

Intézet a fényes palotának nyomasztó terhétől megszabadulhat, anélkül, hogy ezért akár a hazai, akár a külföldi közvélemény előtt rá ódiium hárulhatna.”

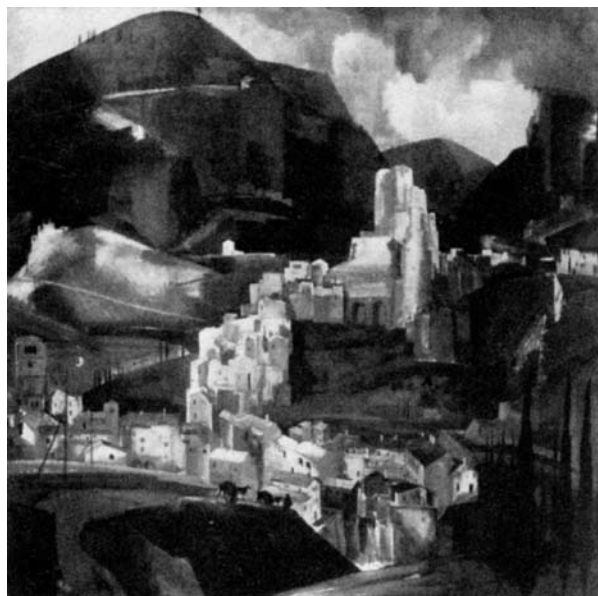
Gerevich mintha megfeledkezett volna arról, hogy annak idején éppen ő szorgalmazta a Falconieri-palotába költözést... Vagy nagyon is jól emlékezett erre, de helyesen látta, hogy a kultuszárca lehetőségei – akár csak az egész magyar állami költségvetése – sokkal szűkösebbek voltak 1933-ban, mint a húszas évek végén. Még akkor is, ha az új miniszternek,

Hóman Bálintnak legalább akkora hatalma volt a kormányon belül, mint egykor Klebelsbergnek. Ráadásul Gerevichet szoros barátság fűzte Hómannhoz. Azt hiszem, Gerevich memóriájával nem volt semmi gond: viszont nagyon jól érzékelt a megváltozott körülményeket, és igyekezett azokhoz minél jobban igazodni, alkalmazkodni. Részben éppen amiatt, hogy az Akadémiával kapcsolatos eredeti elképzeléseiből menthesse azt, ami menthető. Ezért az imént idézett javaslat szerint a palota egész épületét föl kellene ajánlani az olasz kormánynak, s az Intézetnek az átalakítással kibővíthető Fraknoi-villába kellene visszaköltöznie.

1934 februárjában Gerevich újabb tervekkel állt elő. Beszámolt Hómannak arról, hogy „rég jó ismerőse”, Suvich olasz külügyi államtitkár, meglátogatta a római II. Arte Sacra (Nemzetközi Egyházművészeti Kiállítás) újszerűen és szellemesen berendezett magyar pavilonját. Természetesen beszélt vele a Palazzo Falconierivel kapcsolatos tervekről is, amelyeket Suvich „a legnagyobb megértéssel” fogadott és helyeselt. Gerevich emellett megjegyezte: „Én itt párhuzamosan tárgyalok Ercole közokt[atási] miniszterrel, s Mussolini erről az oldalról is megkapja a nyomatékot. Épp azért maradok még itt, s megvárom Mussolini látogatását a kiállításon, ami márc. elejére van jelezve (3-a), hogy a magyar teremnek igazán lenyűgöző hatása alatt néki is előadjam a magyar művészház jövő tervét és kérjem támogatását.”

Gerevich e leveléhez egy pro memoriát is mellékelte a Palazzo Falconieri eladásának szükségességéről. Ebben pontokba szedve ismételte meg korábbi érveit,

Aba-Novák Vilmos, *Subiaco*, 1931

illetve ki is egészítette azokat. Ekkor már nem a Fraknoi-palota újbóli, bővítéssel korszerűsített használatát szorgalmazta, hanem azt javasolta, hogy a Valle Giulia-nak a „részünkre ingyen már felajánlott, parkszerű telkén” kellene új művészeti Akadémiát építeni. Gerevich többszöri javaslatait – kivéve az új Akadémia építésére vonatkozót – megfogadta Hóman. Ezeknek megfelelően 1934 novemberében a Falconieri-palota eladására, illetve a Fraknoi-villa átalakítására vonatkozó terveket is a minisztertanács elé terjesztette.

Rögtön ezután megint változott a helyzet. Gerevich nyomán már Hóman is új otthon építését kezdeményezte. Sőt, a képviselőház 1935. június 18-i ülésén bejelentette: „Az olaszországi Collegium Hungaricum épületét, a Falconieri-palotát római tartózkodásom alatt eladtam, az olasz kormány feje volt szíves azt megvásárolni olyan összegért, hogy abból az új és a célnak megfelelőbb modern épületet felépíthetjük (...)” Sajnos a forrásokból és az emlékezésekből sem derül ki, hogy ennek ellenére miért hiúsult meg az épületcsere. Mindenesetre az 1935-ben aláírt magyar–olasz „szellemi együttműködésről” szóló egyezmény a Római Magyar Intézet magyar kormány általi további fenntartásáról intézkedett, és – utólag, azt hiszem, hozzátéhetjük: hála Istennek – az Intézet ezután is a Via Giulia 1. szám alatti Palazzo Falconieriben működött.

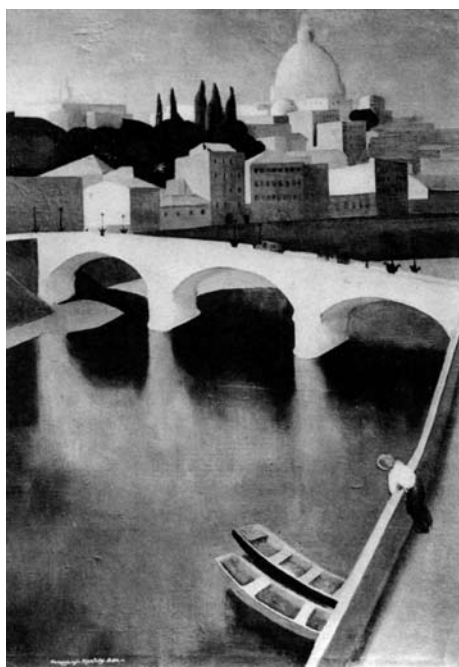
Gerevich kurátori tevékenységéről is 1935-ig vannak adataink. Hóman ez év őszén valamennyi külföldi magyar intézet szervezetét, így a rómaiét is egyszerűsítette, a kurátori tisztségeket megszüntette.

Gerevich erős olasz szimpátiáját és kötődését és igencsak kiterjedt itáliai kapcsolatait a kulturális diplomácia is sikerrel fölhasználta és kamatoztatta. Ugyanakkor a nemzetiszocialista művészettel és a náci rendszerrel szembeni – nyíltan is hangoztatott – megnyilatkozásait nem biztos, hogy jó szemmel nézték 1935-ben, amikor a Német Birodalom közép-kelet-európai befolyása egyre inkább növekedett, és részben emiatt a magyar külpolitika is – kénytelen-kelletlen – mind jobban németbarát irányba sodródott.

Gerevich már 1927-ben – természetesen még nem náciellenes éllel, de a németek negatív hozzáállását éppen az olaszok pozitív példájával szembeállítva – hangoztatta: „A németek kultúrbekelezései tudatos világhatalmi törekvésekből folynak; tudott és erőszakos belemagyarítások.” Állítását a középkori magyar művészet német tudomány általi kisajátítási törekvéseiből vett példákkal igazolta. Néhány évvel kurátorsága elvesztése után, 1939-ben pedig – minden bizonnyal a legolvasottabb tanulmányában, *A magyar művészet szellemében* – a Szekfű Gyula szerkesztette

Patkó Károly, *A Római Magyar Akadémián*, 1930

Kontuly Béla, *A Tevere a Ponte Sistónál*, 1930

Mi a magyar című kötetben az imént idézettnél is jóval határozottabban szállt szembe a hivatalos német művészettörténet-írás egyik legnevesebb képviselőjével, Wilhelm Pinderrel. Kárhoztatta az ideológiának mindent alárendelő látásmódját, amellyel szinte a teljes középkori magyarországi művészetet német eredetűnek hirdette, és szemére hányta, hogy hamis tételei bizonyítását igen felületesen, számos

tárgyi tévedéssel terhelten végezte. Emellett – mint szinte minden esszéjében – itt is kiemelte a magyar művészet fejlődését megteremtő olasz hatásokat, egyben pedig, politikai ellenérzésének is hangot adva, kiemelte: „Az antropológia megállapította, hogy tiszta fajok ma már nincsenek, a művelődés története pedig azt a tanulságot, hogy mennél keveretlenebb a faj, annál merevebb és mozdatlanabb a műveltsége. A művészet a szellemnek és a léleknek sokkal bonyolultabb megnyilatkozása, semmint a koponyavizsgálat mérőleceivel, vagy a vérvizsgálat lombikjával meg lehetne fejteni.” Gerevich értekezésének igen kellemetlen következménye volt, hogy a Magyarország egész területén kiváló információs hálózatot működtető budapesti német követségre hamarosan egy feljelentéssel egyenértékű „beadvány” érkezett. Ennek ismeretlen szerzője azzal vádolta Gerevichet, hogy írása akár a két ország közötti politikai kapcsolatok megromlását eredményezheti. Az iratra Gerevich úgy válaszolt, hogy védekezése felért egy újabb támadással. Kijelentette, hogy Pinder középkori magyar művészettel kapcsolatos elképzelései – melyek a „keleti német gyarmati művészet” (‘ostdeutsche Kolonialkunst’) területének tekintik a Felvidéket és Erdélyt is – a magyar tudományosságot és szellemi életet, sőt, általában a magyarságot is sértik, így nem ő vétett Pinderrel szemben, hanem éppen fordítva történt. Nézeteit a későbbiekben is fenntartotta. Egy 1940-ben, kifejezetten a német olvasókör számára megjelent – de kizárólag magyarok írta és Budapesten kiadott – kötetben, a magyar művészet történetét néhány oldalon összefoglalva is szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy a német–magyar művészeti kapcsolatok „korántsem olyan egyoldalúak, mint azt általában gondolják”, hanem a kölcsönös átadáson és átvételen alapulnak.

A nemzetiszocialista német művészetet mindenben elvető Gerevich az Akadémia kurátori címét 1935. után is – a források tanúsága szerint utoljára 1936-ban – használta, s néhány alkalommal még ekként lépett föl. A velencei Biennálé és a háromévenkénti milánói, iparművészeti Triennálé állandó kormánybiztosaként pedig továbbra is meghatározó személyisége maradt a magyar–olasz kulturális kapcsolatoknak. Gyakran lakott az Akadémián, gyakran osztogatott tanácsokat. Javasatait a későbbiekben is megfogadták, hiszen 1944-ig az MTA Római Magyar Történelmi Intézeti Bizottságának a tagja maradt (sőt, 1937–1940 között elnöke, majd 1940–1944-ig ügyvezető alelnöke volt), az Országos Ösztöndíjtanács tagjaként pedig az ösztöndíjasok kiválasztásában is döntő szerepe volt. „Ellenlábasa”, Miskolczi Gyula 1935 szeptemberéig volt a Római Magyar Akadémia igazgatója, utódai pedig a Gerevichsel jó viszonyt ápoló és reá felnéző Koltay-Kastner Jenő irodalomtörténész, majd 1940 őszétől az Akadémia 1943-as bezárásáig a Gerevichet mindig is mesterének valló tanítvány, Genthon István – a kiváló művészettörténész – voltak. A történelmi változások utáni első direktor, Kardos Tibor még 1945 szeptemberében is elismerte egy emlékiratában Gerevich múlthatlan érdemeit. Egyben javasolta, hagyják meg őt az amúgy is csak „tisztelési és tanácsadói megbízatást” jelentő kurátori tisztségben – ami eszerint, nyilván csak a „szokásjog” alapján, mégiscsak tovább élt a negyvenes éveikig.

Gerevichnek tehát sok irigye, jó néhány haragosa, de számos tisztelője is volt – utóbbiak különösen a hölgyek körében. Az ellen indított támadásokat rendre visszaverte, és valamennyi ütközetből győztesen került ki. Befolyását az egész korszakban megtartotta, sőt, 1944-ig növelte is. De még ezután is azon kevesekhez tartozott a két világháború közötti időszak neves, iskolateremtő bölcsészprofesszorai közül, akik az 1948–49-es nagy tisztogatások után is megtarthatták katedrájukat. A *Szabad Nép* – oly sok tudóstársához hasonlóan – 1945-től őt sem kímélte, az olasz fasizmus szekértolójának bélyegezte. A Magyar Kommunista Párt pedig 1947. júniusi, a felsőoktatási reformról készített tervezetében az egyetemről feltétlenül eltávolítandó tanárok között sorolta az ő nevét is. Nemzetközi ismertsége és megbecsültsége azonban megmentette őt: a politikát még ekkor is képes volt legyőzni a szaktudás, s ő egészen 1954-ben bekövetkezett haláláig taníthatott.

Mindebben, a rendkívüli tehetség mellett is, nyilván fontos szerepet játszott a Gerevichre jellemző életvitel és -szemlélet, amely az olasz gondolkodásmód és habitus részbeni átvételéből eredt. A Gömbös-affér és az ezt megelőző támadások is ennek következményei voltak. No meg annak, hogy mégiscsak olyan intézményeket és szellemi műhelyeket hozott létre, amelyek a két világháború közötti időszak magyar művészetében kiemelkedő, tudományos életében pedig előkelő helyet foglaltak el.

Gerevich számos olyan pozíciót töltött be, amely a magyar tudományos eliten belül is kitüntetett szerepet biztosított számára, a magyar–olasz kulturális kapcsolatoknak pedig a legjelentősebb szorgalmazójává és irányítójává emelte. A korszak végén az esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, a Szent István Akadé-

mia és a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, több külföldi – főleg olasz – akadémia tagja, az Országos Egyházművészeti Tanács világi elnöke, a Műemlékek Országos Bizottságának, az Országos Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak, valamint a Corvin Máttyás Magyar–Olasz Egyesületnek az elnöke, a Nemzetközi Művészettörténeti Bizottságnak állandó titkára, az ekkoriban művészeti és tudományos érdemekért adható legmagasabb magyar elismerés, a Corvin koszorú, illetve számos külföldi kitüntetés tulajdonosa volt.

Gerevichnek a Római Magyar Akadémia kapcsán sok baja volt a többnyire merev és rugalmatlan közigazgatással, a főhatóságot megtestesítő minisztériummal. A minisztériumnak is rengeteg gondot okozott a formaságokat, szabályokat, pénzügyi lehetőségeket gyakran figyelmen kívül hagyó művészettörténet-sz-kultúrpolitikus. Aki valószínűleg tökéletesen tisztában volt azzal, mit szabad, és mit nem, de néha – terve megvalósítása érdekében – nyilván célravezetőbb volt a szórakozott tudóst játszania. Hiszen mindig megbocsátottak neki: szeretnivaló ember volt. Olyan, akinek a gyarlóságait is elfogadták.

És nemcsak szeretnivaló volt, de ő maga is nagyon szeretett élni. Szerette az életörömet sugárzó olasz légkört és művészetet. Az – elképzelései szerint – ezek minél teljesebb megismerésére alapított római Magyar Akadémiát. Szerette a derűt, a jókedvet, a szórakozást.

Rendkívül széles műveltsége volt, jó néhány nyelven tökéletesen beszélt, és tisztelte a tapasztalatok útján megszerzett tudást. Ezáltal – Dercsényi Dezső találó megjegyzése szerint – „saját magát is szinte műalkotássá tudta felemelni”. És bár idősödve már bölcs beletörődéssel szemlélte maga körül a teljesen elferdült világ eseményeit, ebbe az életszeretbe 1954-ben csak belehalni lehetett.

Emlékezni róla – akkor – csak a kedves tanítványnak, Genthon Istvánnak volt mersze és becsülete. Azóta is kevesen vállalkoztak erre. Pedig megérdemelné. ■

© fotó: Gaál István